

תנועת חמאס במתח שבין התמסדות מדינתית לבין המשך המאבק המזוין

קובי מיכאל ועומר דוסטרי

תנועת חמאס שהוקמה כתנועה חברתית-דתית הפכה מארגון טרור ושחקן לא-מדינתי אלים לשחקן תת-מדינתי השולט על שטח ואוכלוסייה ברצועת עזה, עם אחריות פוליטית ומדינית בדומה לזו של שחקן מדינתי. התפתחות זו השיתה על חמאס את החובה לתמרן בין מימוש זהותו כתנועת התנגדות אידיאולוגית לבין מימוש אחריותו כגורם שלטוני, ובייחוד בין גורמים מאיצי אלימות לבין גורמים מרסני אלימות, וגם להתמודד עם המתח שבין ההכרח בהתמסדות כשחקן מדינתי לבין החובה שהוא רואה בשימור אתוס ההתנגדות. התנהלותה המרוסנת יחסית של תנועת חמאס אל מול מתחים אלה מאפשרת לשחקנים חיצוניים, בדגש על ישראל ומצרים, הזדמנויות לצמצם את רמת האלימות של התנועה ולהתמקד יותר בתהליך ההתמסדות שלה.

מילות מפתח: חמאס, התמסדות פוליטית, שחקנים תת-מדינתיים, משילות, טרור, פלסטינים, רצועת עזה

מבוא

תהליך התמסדותם של שחקנים לא-מדינתיים בא לידי ביטוי בפיתוח יכולות משילות בשטח ובאוכלוסייה, המחייב פרגמטיות מדינית והתנהגות אחראית ומרוסנת יותר בכל הנוגע לשימוש בטרור ככלי פוליטי. התהליכים שעוברת תנועת חמאס מאז השתלטה על רצועת עזה ביוני 2007, הבאים לידי ביטוי במתח המובנה שבין תפקודה כגורם פוליטי ושלטוני לבין שימור האתוס המכוון שלה כתנועת התנגדות המקדשת את המאבק המזוין בישראל הם מקרה בוחן מעניין ומאתגר, שיש בו כדי להוסיף נדבך לספרות התיאורטית בנושא.

ד"ר קובי מיכאל הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. עומר דוסטרי הוא חוקר ב"מכון ירושלים למחקרים אסטרטגיים".

השאלה המרכזית שעליה נבקש לענות באמצעות מקרה הבוחן של חמאס היא – כיצד משפיע תהליך ההתמסדות הפוליטית (במובן של גורם שלטוני) של שחקנים לא־מדינתיים על המשך השימוש שהם עושים באלימות ובאמצעים מזוינים, והאם המשך השימוש באלימות מאט או עוצר את תהליך ההתמסדות? בפרק ההמלצות למדיניות נתייחס להשפעות שיכולות להיות לישראל על חלק מהמשתנים.

תהליך ההתמסדות של חמאס כשחקן מדינתי: התפתחות ארגונית־בירוקרטית לצד התפתחות ריבונית־טריטוריאלית

בחמאס ניתן לזהות שני סוגי תהליכים של התמסדות מדינית. התהליך הראשון מתייחס להתפתחות המבנה הארגוני והבירוקרטי של השחקן הלא־מדינתי; התהליך השני נוגע להתפתחות הארגון כגורם ריבוני השולט בטריטוריה ובאוכלוסייה.

אופיייו של חמאס כתנועה פוליטית עוצב כבר עם הקמתו ב־1987 ואתגר את תנועת פתח ומאוחר יותר את הרשות הפלסטינית, שבהם דבקו דימויי הסיאוב והשחיתות. בראשית דרכו המשיך חמאס את דרך הורתו, תנועת אלמג'מע אלסלאמי, בבנייה מואצת של מסגדים ובהרחבת מערך ההטפה והשירותים החברתיים (דעוה), במקביל לבניית תשתית צבאית ופעילות טרור נגד ישראל כביטוי ומימוש של אידיאולוגיית המאבק המזוין.¹ הניצחון של חמאס במערכת הבחירות לפרלמנט הפלסטיני בינואר 2006 הפך אותו לתנועה פוליטית המשולבת בממסד המדינתי הפלסטיני כחלק מממשלת הרשות הפלסטינית. השתלטות חמאס על רצועת עזה ביוני 2007 הפכה את התנועה לריבון ברצועה, ומאז הוא מתנהל כישות כמו־מדינית.

תהליך ההתמסדות המדינית הואץ כתוצאה מהאילוצים להתחשבות ביחסי החוץ ובזירה הבינלאומית, ניסיון לבסס לגיטימציה בדעת הקהל הפנימית והחיצונית והצורך להבטיח את צורכי האוכלוסייה. התהליך בא לידי ביטוי גם במדיניות פרגמטית יחסית כלפי ישראל, כמו למשל בניסוח מסמך המדיניות של הארגון במאי 2017, הוויתורים הטקטיים וההכרה בסדר הקיים. לצד אלו מקפיד חמאס לשמור על אתוס ההתנגדות המזוינת תוך שימוש באלימות בעוצמות משתנות.

השימוש של חמאס באלימות: משתנים מאיצי אלימות מול משתנים מרסני אלימות

המציאות כופה על חמאס התנהלות במתח שבין פיתוח המשילות והריבונות לבין שימור אתוס ההתנגדות המזוינת. כתוצאה מכך ממשיך הארגון לראות בטרור כלי לגיטימי ונחוץ לצורך קידום מטרותיו הפוליטיות, הן בכל הנוגע לשיפור המציאות ההומניטרית ברצועת עזה והן בנוגע לשימור מעמדו כחוד החנית במאבק הלאומי

של הפלסטינים. השימוש של חמאס באליםות מאופיין בתנודתיות, כאשר לצד תקופות של ריסון ישנן התפרצויות אלימות. הבחירה בשימוש באליםות מושפעת ממספר משתנים, המסווגים במחקר זה לשתי קבוצות – מרסני אלימות ומאיצי אלימות, בשתי קטגוריות: פנימיות לארגון וחיצוניות לארגון.

ניתוח המשתנים מצביע על מספר משתנים בעלי השפעה דואלית, שבתנאים מסוימים יכולים לפעול כמרסני אלימות ובתנאים אחרים כמאיצי אלימות. ההסבר לכך נעוץ בציפיות או באופק במציאות נתונה, ולכן אפשר להגדיר את הציפיות או את האופק כסוג של משתנה-על.

משתנים מרסני אלימות

שיפור המצב ההומניטרי ברצועת עזה

חמאס כשחקן תת-מדינתי בעל אחריות ריבונית טריטוריאלית מחויב לדאוג לתושבים שעליהם הוא שולט. מחויבות זו כוללת בראש ובראשונה את הניסיון למנוע משבר הומניטרי ברצועת עזה, להשיג שיפור בסיסי ברמת חייהם של תושבי הרצועה ובכך למנוע תסיסה נגד שלטון חמאס. על מנת לשפר את המצב ההומניטרי ברצועת עזה מבין חמאס שהוא מחויב לפרגמטיות יחסית, תוך גילוי גמישות אידיאולוגית בטווח הקצר-בינוני.

במטרה לעמוד במשימותיו האזרחיות מרסן חמאס את האלימות שהוא נוקט נגד ישראל, ונוהר שלא להוביל להסלמה שתגרור את ישראל למבצע צבאי נרחב. בשיחה עם עיתונאים ב־30 באוגוסט השנה אמר מנהיג חמאס בעזה יחיא סנואר כי "המטרה של חמאס היא לתמוך בעם שניצב לצד ההתנגדות, ולא ננוח עד שהתושב יחיה בכבוד, ובכל מחיר", וכי "חמאס לא מעוניין בעימות עם ישראל"². מדיניות זו שמתווה סנואר באה לידי ביטוי בסדרת השיחות שקיים חמאס בקהיר בתיווכה של מצרים, מתוך מטרה להגיע להסדרה עם ישראל. זאת, לאחר למעלה מארבעה וחצי חודשים של חיכוכים אלימים בקרבת גדר המערכת ברצועת עזה, וחמישה סבבי הסלמה שבמהלכם שוגרו לעבר ישראל למעלה מ־600 רקטות ופצצות מרגמה. על פי מתווה ההסדרה המתגבש, המבוסס על הסכם הפסקת האש לאחר מבצע 'צוק איתן', חמאס יחויב להפסיק את פעולות הטרור נגד ישראל, ובתמורה תפתח ישראל את המעברים בגבול רצועת עזה לתנועת אנשים וסחורות.³

משילות חמאס ברצועת עזה

לאחר ההרס הרב שנגרם לרצועת עזה ולתושביה במבצע 'צוק איתן' בקיץ 2014 התמקדה הזרוע הצבאית בשיקום היכולות הצבאיות, על חשבון השיקום האזרחי והמצוקות התשתיות שהוחרפו בגין העיצומים הכלכליים שהשית יושב ראש

הרשות הפלסטינית על רצועת עזה. התנהלות זו הובילה למחאות עממיות ברצועה, שאותן דיכאו במהירות מנגנוני הביטחון של חמאס.

התנהלות זו של חמאס מצביעה על "הצורך ברמות שונות של מערכת יחסים עם החברה שמולה פועל [השחקן הלא-מדינתי]", ועל הצורך "לפתח יכולות לספק שירותים מוסדיים ומדינתיים לחבריו או לתומכיו ולאוכלוסייה שתחת שליטתו, כמו שירותי ביטחון, משפט, בריאות, הקצאת קרקעות ורישומן, ושאר שירותי רווחה".⁴ זאת, למרות שמאמצי ההתעצמות הצבאית באים בעיקר על חשבון שיקום עזה ורווחת תושביה.

אכיפת הריבונות על ארגונים סוררים

חמאס כתנועת שלטון פוליטית נאלץ, מאז עלה בכוח הזרוע לשלטון ברצועת עזה, להפעיל את כוחו הצבאי והביטחוני נגד ארגונים המאתגרים את שלטונו. מציאות זו מחייבת את חמאס לנהוג כגורם שלטוני יציב ואחראי, המרסן ישויות הפועלות או מנסות לפעול באלימות נגד ישראל, למרות שהדבר מנוגד לאידיאולוגיית ההתנגדות המזוינת של הארגון מול ישראל.

עדות לכך ניתן למצוא בהתבטאויות של גורמי חמאס נגד תופעת אי-היציבות והרצון להבטיח חוק וסדר.⁵ נוסף לכך, במסמך ששיגרו אנשי חמאס בעזה באפריל 2010 לראש הלשכה המדינית בחמאס לשעבר ח'אלד משעל, הם דרשו ממנו "לעקור את הסלפייה הג'האדייה מעזה".⁶ עדות נוספת מצויה בפעולות כוחניות וביצוע שורת מעצרים לאורך השנים נגד קבוצות סלפיות-ג'האדיסטיות, שסירבו לשתף עימה פעולה ולציית לה.⁷

מדיניות החוץ של חמאס והרצון בלגיטימציה בינלאומית

כחלק מתהליך ההתמסדות הפוליטית של חמאס, מייחס הארגון חשיבות למדיניות החוץ ולקשרים הדיפלומטיים והמדיניים שהוא מנהל. כך למשל הדגיש אוסאמה חמדאן, אחראי קשרי החוץ של החמאס, כי "חמאס מעוניין לשמור על יחסים פתוחים ומאוזנים ברמה האזורית והעולמית [...] לבסס ערוצי תקשורת עם מספר מדינות ערביות, אסלאמיות ומערביות".⁸

מאמץ זה נובע מהצורך של חמאס להרחיב את בסיס הלגיטימציה שלו בעולם הערבי והמוסלמי ובקהילה הבינלאומית כגורם הריבוני ברצועת עזה, מבלי לוותר על זהותו ומעמדו כמוביל המאבק המזוין בישראל. ממשלת חמאס מנהלת יחסי חוץ המבוססים על קשר קרוב עם טורקיה,⁹ קטר,¹⁰ מדינות אסלאמיות כדוגמת מלזיה¹¹ וקטר מיוחד עם רוסיה,¹² וכל אלו לצד שימור הקשר המיוחד עם איראן, וביסוס ערוץ ההידברות עם מצרים.

השפעה מצרית

ביוני 2017 איבד חמאס את מעוזו הקטרי, לאחר שדוחא הורתה לפעילי הזרוע הצבאית של חמאס שנמצאו בשטחה לעזוב את המדינה, בשל לחצים שהופעלו עליה על ידי המחנה הסוני הפרגמטי בהובלת ערב הסעודית ומצרים.¹³ משבר זה חייב את הנהגת חמאס להתגמשות לצורך הגעה להסכם עם מצרים, שעד אז ראתה בחמאס אויב וזרוע של 'האחים המוסלמים' הפועלים בשטחה.

במסגרת ההבנות שהושגו בין מצרים וחמאס ביוני 2017 נקבע כי קהיר תספק חשמל לעזה, ואילו חמאס ימנע הברחות מעזה למצרים ויפסיק לתמוך בגורמי טרור הפועלים נגד צבא מצרים בסיני.¹⁴ מאז פעלה מצרים כמתווכת הן בין חמאס לבין פתח והן בין חמאס לבין ישראל, במהלך המערכה על גבול רצועת עזה במאי 2018, הופעלו בקהיר לחצים על הנהגת חמאס להפסיק את הפרות הסדר האלימות, ובתמורה ניאותו להפעיל את מעבר רפיח באופן סדיר והצליחו להוביל לרגיעה. מצרים גם תיווכה בין הג'האד האסלאמי וחמאס לבין ישראל בסבב הלחימה בין עזה וישראל במאי 2018.

ניסיונות ההשתלבות של חמאס במערכת הפוליטית הפלסטינית

התנהלות חמאס מול הרשות הפלסטינית מתאפיינת בדואליות. לצד פרקטיקה פוליטית מוסדית, פרגמטית לכאורה, של מהלכים ציבוריים להתפייסות (הסכם קהיר מ'12 באוקטובר 2017) – שהגיעו למבוי סתום בעקבות שורה של דרישות מנוגדות מצד שני הצדדים – ממשיך חמאס לפתח תשתיות טרור בשטחי יהודה ושומרון, להסית נגד הרשות הפלסטינית ולנצל כל הזדמנות כדי לחולל מהומות והפרות סדר (אירועי אלי-אקצא ביולי 2017 כדוגמה מובהקת לכך).

לחמאס חשוב להמשיך להחיות את תהליך הפיוס עם פתח, שכן הצלחתו אמורה להוביל לחידוש פעילות התנועה בשטחי יהודה ושומרון, לשמש פלטפורמה להשתלבות במוסדות אש"ף והרשות הפלסטינית, ובהמשך למימוש המטרה הפוליטית של השתלטות על המערכת הפלסטינית, תוך ביסוס תדמיתו כתנועה פוליטית וגורם שלטוני לגיטימי, הן בעיני הפלסטינים והן בעיני הקהילה הבינלאומית.

ההרתעה הישראלית

מאז מבצע 'צוק איתן' מקפיד חמאס לא להתגרות בישראל באופן שיסלים למבצע צבאי נרחב. חמאס פועל לסיכול ניסיונות של ארגוני טרור סוררים ברצועת עזה לשגר רקטות לעבר ישראל. גם במקרים שבהם חש חמאס שיש לשמר הרתעה מול ישראל, הוא בחר לעשות זאת בעצימות נמוכה יחסית וברוב המקרים באמצעות הרשאה מרומזת – העלמת עין מפעילותם של ארגונים סוררים, במטרה להימנע מתגובה קשה של ישראל נגדו.

התנהלות זו מגובה גם בהצהרות של בכירי חמאס. כך למשל אמר סנואר באוגוסט 2017 כי "חמאס אינו חותר לעימות עם ישראל", ובדצמבר 2017 הודיע כי "לחמאס אין עניין במלחמה עם ישראל ולא אצה לו הדרך אליה. התנועה מבינה היטב שישנן סוגיות שפתרון יבוא באמצעות התנגדות עממית או בעשייה דיפלומטית".¹⁵ תיקוף חשוב לטענה זו ניתן למצוא בריאיון שהעניק סנואר לרשת אל-ג'זירה ב-16 במאי 2018, לאחר יום הפגנות אליים סמוך לגבול רצועת עזה, שבמהלכו הבהיר כי פני חמאס לרגיעה.¹⁶

משתנים מאיצי אלימות

המאבק הפוליטי בתוך תנועת חמאס

מאז ומתמיד התקיימו חילוקי דעות בין מנהיגי הזרוע הצבאית למנהיגי הזרוע המדינית. לאחר סיום מבצע 'צוק איתן' הוחרף המאבק בין הנהגת הזרוע הצבאית של חמאס לבין הזרוע המדינית, סביב חילוקי הדעות בנוגע לפטרון המועדף.¹⁷ הזרוע המדינית העדיפה את ההתקרבות לציר הסוני (בדגש על טורקיה-קטר) ואת המאמץ לשיפור הקשר עם מצרים וערב הסעודית, ואילו הזרוע הצבאית הובילה את המאמץ לחידוש הברית עם איראן וקידמה את שיתוף הפעולה עם ארגון 'ולאית סינא'.

גם בתוך הזרוע הצבאית עצמה מוכרת המתיחות ביחסים בין סנואר לבין מוחמד דף סביב שאלת המנהיגות וההובלה של הזרוע.¹⁸ מתיחות זה התמתנה עם היבחרו של סנואר ב-13 בפברואר 2017 לתפקיד מנהיג התנועה ברצועת עזה. הייתה זו הפעם הראשונה שבה אישיות בזרוע הצבאית נבחרת לתפקיד המנהיג המדיני של התנועה ברצועת עזה. מאז נבחר סנואר ועל רקע תהליך הפיוס והמציאות הקשה ברצועת עזה, שבו והתגלעו מתחים בין סנואר לבכירים בזרוע הצבאית. אומנם סנואר מתבטא בזכות שימור הקשר עם איראן, אולי כסוג של "תעודת ביטוח" למקרה של הידרדרות הקשר עם מצרים וערב הסעודית, אך התנהלותו מוכיחה העדפה ברורה לקשר עם מצרים.

תחרות פוליטית בין הארגונים השונים ברצועת עזה

ארגוני התנגדות קיצוניים יותר ברצועת עזה, המתנגדים לדרכו הגמישה יחסית של חמאס, מאתגרים את הארגון באמצעות פרובוקציות אלימות נגד ישראל, במאמץ להוביל להסלמה שתפגע בחמאס ובמטרה לקעקע את מעמדו של חמאס ואת דימויו כתנועת שחרור לאומית וכמוביל המאבק המזוין נגד ישראל.

כך, באפריל 2010 תקף בכיר בג'האד האסלאמי, עבדאללה שאמי, את מנהיגי חמאס, וטען כי אנשיו "מפארים את ההתנגדות בטלוויזיה, אך בפועל רודפים את אנשי ההתנגדות ומייסרים אותם בעינויים קשים. דבר אינו מעניין אותם זולת

משרות וכיסאות".¹⁹ הלחץ המופעל על חמאס מוביל להחרפת המתח והעימותים בין חמאס לארגונים אלו, במקביל להקצנת עמדות של חמאס בחלק מהמקרים, בניסיון להגיב לאתגר ולמזער את נזקיו.

כישלון תהליך הפיוס הפנים-פלסטיני

בעוד תהליך הפיוס בין חמאס לרשות הפלסטינית עשוי להאיץ את תהליך ההתמסדות הפוליטית של חמאס, כישלונו ובעיקר הפסקתו עלול להוביל למגמה הפוכה – בחירה להפעיל אלימות. כישלון הסכם הפיוס כבר משפיע על חמאס ועל המצב ברצועת עזה, לאחר שיושב ראש הרשות הפלסטינית פועל בנחישות לסיכול מאמצי ההסדרה בתיווך מצרי בין ישראל לחמאס. הוא השית עיצומים כלכליים על הרצועה, הפוגעים ביכולות הכלכליות של אלפי מקבלי המשכורות מהרשות הפלסטינית וברמת משילותו של חמאס, והדבר עלול להוביל לגל מחאות נרחב. בניסיון להסיט את תשומת הלב מהבעיות הפנימיות של השלטון ברצועת עזה פועל חמאס להפנות את זעם התושבים לעבר ישראל. ואכן, מאז ה־30 במארס 2018 חמאס מארגן ומתפעל את מיזם 'תהלוכת השיבה', והוא מצעיד אלפי אזרחים אל מוקדים שונים לאורך גדר הגבול לשורה של הפגנות אלימות, המשולבות בפעולות טרור.

קשיחות אידיאולוגית והמשך מדיניות ההתנגדות של חמאס כלפי ישראל

בעוד הזרוע המדינית אימצה מדיניות פרגמטית וסבלנית יותר, באופן יחסי, כלפי ישראל – הגם שמדובר במדיניות טקטית ולא בשינוי אסטרטגי – והעדיפה להתרכז בשיקום הרצועה וביסוס המשילות, תמכה הזרוע הצבאית בהמשך מאמצי ההתעצמות הצבאית ובמלחמת ההתשה נגד ישראל, על חשבון מאמצי השיקום.²⁰ עדות נוספת לחוסר ההסכמה בין הזרוע המדינית והצבאית אפשר למצוא גם בסיכול מאמצי הלשכה המדינית לקידום עסקה עם ישראל להחזרת גופות חללי 'צוק איתן' והאזרחים הישראלים שבחזקת חמאס, על ידי הזרוע הצבאית.²¹

בעוד הזרוע המדינית אימצה מדיניות פרגמטית וסבלנית יותר, באופן יחסי, כלפי ישראל תמכה הזרוע הצבאית בהמשך מאמצי ההתעצמות הצבאית ובמלחמת ההתשה נגד ישראל.

השפעה איראנית על חמאס

איראן מסייעת לחמאס מאז השתלטות התנועה על רצועת עזה בשנת 2007. אסטרטגיית-העל האיראנית, הכוללת מדיניות אנטי-ישראלית עקבית, תואמת את אידיאולוגיית ההתנגדות האלימה של חמאס. חרף ההבדלים

האתניים (איראנים מול ערבים) והדתיים (שיעים מול סונים), טהראן רואה ב'ארגוני ההתנגדות' לישראל אמצעי לגיטימי לקידום האינטרסים שלה לפגיעה בישראל, לערעור היציבות האזורית ול"יצוא המהפכה והשפעה אזורית אנטי-מערבית".²² ההתקרבות המחודשת בין חמאס ואיראן, לאחר נתק ממושך בעקבות מלחמת האזרחים בסוריה בשנת 2011 ובעקבות בידוד מדיני שאליו נקלעה התנועה, באה לידי ביטוי בהגדלת מספרן של משלחות חמאס שביקרו בטהראן, בהתבטאויות פומביות של בכירי חמאס על חשיבות הסיוע הצבאי שמעניקה איראן ובסיוע איראני באמצעי לחימה, במימון ובאימונים צבאיים.²³

השפעה טורקית על חמאס

לצד ההשפעה האיראנית התורמת להאצת האלימות, קיימת גם השפעה טורקית המחריפה את המתח בין חמאס לבין הרשות הפלסטינית, בעיקר במזרח ירושלים, באפשרות פיתוח התשתית הצבאית ביהודה ושומרון, בהכוונה של פעילי הזרוע הצבאית השוהים בשטח טורקיה ובעידוד הקצנת עמדות מול ישראל. למעשה, טורקיה – משיקולים הנוגעים לשאיפתה להגמוניה מרחבית ולתפיסתה את עצמה כמובילת הציר של האסלאם הפוליטי במרחב – מעודדת בעקיפין את חמאס להתרחק מתהליך ההתמסדות הפוליטית ולממש מדיניות של התנגדות אלימה.

הקיפאון במצב ההומניטרי ברצועת עזה

בשנים האחרונות הידרדר המצב ההומניטרי ברצועת עזה. הידרדרות זו באה לידי ביטוי באיכות המים הירודה, במחסור בחשמל במשך רוב שעות היום, במערכת בריאות בקריסה, בהיעדר תשתית ביוב נאותה ובהיקף רחב של אבטלה ועוני. כתוצאה מכך נחשף חמאס לביקורת קשה מצד הרחוב הפלסטיני. היעדר אופק ממשי וציפיות לשיפור במציאות ההומניטרית הקשה וחוסר היכולת של חמאס לספק לתושבי הרצועה שיפור ברמת החיים גורמים אכזבות ומצב של ייאוש, העלולים לדחוק את חמאס להשתמש באלימות לצורך הפעלת לחץ על ישראל, מצרים והזירה הבינלאומית, כדי שיפעלו לשיפור המציאות ההומניטרית. הערכה זו נתמכת גם על ידי גורמים ביטחוניים בישראל²⁴ ועל ידי גורמים אחרים.²⁵

מטריצת המשתנים מאיצי ומרסני השימוש באלימות על

ידי חמאס

לצורך ביסוס הניתוח באמצעות הצלבת המשתנים השונים ושקלול השפעתם, סווגו המשתנים לשתי קבוצות: מרסני אלימות ומאיצי אלימות בשתי קטגוריות: פנימיים וחיצוניים בנוסף, סווגו המשתנים בשלוש רמות של עוצמה: גבוהה, בינונית

ונמוכה. הערכת העוצמה אינה נגזרת ממודל מתמטי כמותי, אלא מאפיון וניתוח איכותני של התנהלותה של התנועה ברצועת עזה במהלך השנים האחרונות. ממצאי הניתוח מצביעים על קיומם של ארבעה משתנים מרסני אלימות בעוצמה גבוהה, מול שלושה משתנים מאיצי אלימות בעוצמה גבוהה. זאת ועוד, ניתן לזהות שני משתנים מאיצי אלימות ברמת עוצמה בינונית, לעומת שני משתנים מרסני אלימות ברמת עוצמה בינונית, ומשתנה אחד מאיץ אלימות ברמת עוצמה נמוכה מול משתנה אחד מרסן אלימות בעוצמה נמוכה.

כיווני ההשפעה המנוגדים, בדגש על המשתנים בעלי העוצמה הגבוהה, מסייעים להסביר את התנהגותו הדואלית של חמאס במתח שבין מאמץ לביסוס תהליך ההתמסדות כגורם שלטוני-ריבוני, לבין שימור אתוס המאבק המזוין ושימוש באלימות בתנאים שבהם האתגר חריף במיוחד.

משתנים פנימיים	משתנים חיצוניים	
• אכיפת ריבונות • מדיניות החוץ של חמאס • ולגיטימציה בינלאומית • משילות חמאס ברצועת עזה	• הרתעה ישראלית • השפעה מצרית • שיפור המצב ההומניטרי ברצועת עזה – אופק חיובי** • תהליך הפיוס הפלסטיני והשתלבות פוליטית	משתנים מרסני אלימות
• קשיחות אידיאולוגית • מאבק פוליטי בתוך חמאס	• תחרות פוליטית בין הארגונים ברצועת עזה • הקיפאון במצב ההומניטרי – אופק שלילי** • השפעה איראנית • כישלון תהליך הפיוס הפנים-פלסטיני • השפעה טורקית	משתנים מאיצי אלימות

* **עוצמה גבוהה, עוצמה בינונית, עוצמה נמוכה**

** משתנה דואלי מותנה בהשפעת אופק וציפיות

התנהלותו הדואלית של חמאס מאפשרת לו לשמר את מעמדו כגורם שלטוני ברצועת עזה, כחלופה ראויה לרשות הפלסטינית ולתנועת פתח בהובלת המאבק הלאומי הפלסטיני; לבסס את הלגיטימיות לשלטונו ברחוב הפלסטיני, בעולם הערבי ובקהילה הבינלאומית; ולהדק את הקשר עם מצרים, שיכולה לסייע לחמאס בהקלת המצוקה ההומניטרית – כל אלו לצד שימור אתוס ההתנגדות האלימה לישראל. חמאס מתמרן במתח שבין תהליך ההתמסדות לבין המשך השימוש באלימות באמצעות דיכוי פרובוקציות של ארגונים סוררים, תוך עצימת עין במקרים מסוימים, באופן המאפשר "שחרור קיטור" של אותם ארגונים והצבת תג מחיר לישראל לצורך שימור הרתעה הדדית. כל זאת במאמץ מבוקר ותוך הפגנת ריסון יחסי במטרה למנוע הסלמה, שאותה מזהה חמאס כמסכנת את האינטרסים החיוניים שלו.

המשתנים מרסני האלימות ומאיצי האלימות ועוצמתם היחסית מפעילים כוחות מנוגדים על חמאס. שינוי במדיניות הישראלית ובמדיניות המצרית בכיוון של הסדרה ביטחונית עם חמאס כגורם שלטוני ברצועה, בתמורה להסדרה אזרחית שתאפשר שיפור ניכר של המציאות ההומניטרית והכלכלית ברצועת עזה עשויים לחזק את המשתנים מרסני האלימות, לסייע בהאצת תהליך ההתמסדות של חמאס ולהוביל לצמצום האלימות.

סיכום ומסקנות

תנועת חמאס שהוקמה כתנועה חברתית-דתית הפכה מארגון טרור ושחקן לא־מדינתי אלים, מוגבל ביכולותיו וחסר אחריות שלטונית, לשחקן תת־מדינתי השולט על שטח ואוכלוסייה ברצועת עזה, עם אחריות פוליטית ומדינית בדומה לזו של שחקן מדינתי. במסגרת זו מנסה חמאס לתמך בין מימוש זהותו כתנועת התנגדות אידיאולוגית לבין התמסדותו כגורם שלטוני אחראי, תוך שימוש באלימות ברמות עוצמה שונות. התנהלות זו מאששת את הטיעון בספרות המחקרית בנוגע להמשך השימוש של שחקנים לא־מדינתיים אלימים באלימות, לצד תהליך התמסדותם. ההתנהלות המרוסנת יחסית של חמאס מאפשרת לשחקנים החיצוניים המעורבים, בדגש על ישראל ומצרים, להחליש את עוצמת המשתנים החיצוניים מאיצי האלימות כמו השפעת איראן וטורקיה, ולחזק משתנים מרסני אלימות כדוגמת שיפור המציאות ההומניטרית והכלכלית וחיזוק ההרתעה כלפי חמאס וריסון התעצמותו הצבאית, ולהשפיע על תהליך ההתמסדות של חמאס באופן שיסייע לשיפור המציאות הביטחונית. זאת, לצד שיפור המציאות ההומניטרית והכלכלית של רצועת עזה. המשמעות היא חיזוק חמאס והלגיטימיות שלו כגורם שלטוני ברצועת עזה. בתנאי המערכת הפלסטינית, המשמעות היא החלשה אפשרית של הרשות הפלסטינית, אך בהיעדר סבירות לחזרת הרשות לשליטה תכליתית ברצועה, נדמה שזו החלופה הפחות גרועה מבין החלופות הקיימות.

הערות

- 1 גיא אביעד, **לקסיקון חמאס**, המרכז למורשת מודיעין – מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2009.
- 2 ליעד אוסמו, "מנהיג חמאס בעזה: 'ניתן להשיג רגיעה גם בלי הפיוס הפנים־פלסטיני'", Ynet, 30 באוגוסט 2018.
- 3 "המגעיים לקראת הסדרה: תמונת מצב", מרכז המידע למודיעין ולטרור, 20 באוגוסט 2018.
- 4 Ana Carolina Melos and Willian Moraes Roberto, "The Situation Regarding Non-State Military Actors in the Middle East", UFRGS Model United Nations, 2014.
- 5 יעקב כ', "השנה ה־4 להשתלטות חמאס על עזה: המאבק בג'יהאדיסטים", המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון, 28 ביולי 2011.

- 6 שם.
- 7 Benedetta Berti, "Salafi-Jihadi Activism in Gaza: Mapping the Threat", *CTC Sentinel*, Volume 3, No. 5, 2010, pp 5-9.
- 8 Adnan Abu-Amer, "How Hamas is looking to boost foreign ties", *Al-Monitor*, December 30, 2016.
- 9 Gallia Lindenstrauss and Süfyan Kadir Kıvam, "Turkish-Hamas Relations: Between Strategic Calculations and Ideological Affinity", *Strategic Assessment*, Vol. 17, No. 2, July 1, 2014.
- 10 Steven Cook, "Hamas' Benefactors: A Network of Terror", Statement before the U.S House Committee on Foreign Affairs, 2014.
- 11 Shaul Shay, "Malaysia and the Hamas Connection", Institute for Counter-Terrorism, Herzliya, 2014.
- 12 Elaheh Koolae and Hamidreza Azizi, "Expansion of Russia-Hamas Relations: Sources and Implications", *Journal of Power, Politics & Governance*, Vol. 3, No. 2, 2015, pp. 41-59.
- 13 יואל גוז'נסקי וקובי מיכאל, "קטאר במצור – משמעויות אזוריות והשלכות לזירה הפלסטינית", **מבט על**, גיליון 935, 8 ביוני 2017.
- 14 אליאור לוי, "איטום מנהרות? חמאס מקים אזור חיץ עם מצרים", *Ynet*, 28 ביוני 2017.
- 15 גל ברגר, "יחיא סינואר: 'חמאס לא מעוניין במלחמה עם ישראל'", תאגיד השידור הישראלי, 26 בדצמבר 2017.
- 16 יואב זיתון ואליאור לוי, "מנהיג חמאס: 'הסכמנו שלא להידרדר לעימות צבאי'", *Ynet*, 16 במאי 2018.
- 17 יוני בן-מנחם, "מאבקי כח בזרוע הצבאית של חמאס", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 10 באוגוסט 2016.
- 18 שם.
- 19 יעקב כ', "השנה ה-4 להשתלטות חמאס על עזה: המאבק בג'יהאדיסטים", שם.
- 20 נועם אמיר, "גורם בכיר בפיקוד דרום: חמאס משקם יכולות וחושש ממתקפת פתע", **מעריב**, 14 באפריל 2016.
- 21 אסף גבור, "בכיר חמאס: הזרוע הצבאית הכשילה את עסקת השבויים". *NRG*, 14 בספטמבר 2016.
- 22 אנה כתרן וסימה שיין, "מדיניותה של איראן כלפי עזה", בתוך: בנדטה ברטי, אודי דקל וענת קורץ, (עורכים), **משבר רצועת עזה – מענה לאתגר**, תל אביב, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2018, עמ' 129-134.
- 23 "ההתקרבות בין איראן לחמאס: תמונת מצב", המרכז למורשת מודיעין – מרכז המידע למודיעין ולטרור, 7 בינואר 2018.
- 24 "איזנקוט הזהיר את השרים: 'רצועת עזה על סף אסון הומניטרי'", **מעריב**, 4 בפברואר 2018.
- 25 רון בן-ישי ואליאור לוי, "הערכה בישראל: גברה הסבירות להסלמה מלחמתית בגבול עזה", *Ynet*, 13 במאי 2018.